

Herman Ottó nyelvészeti munkássága

„Az utolsó magyar polihisztor” születésének (1835) 180., halálának (1914) 100. évfordulójára

„Mívelődési viszonyainkra való tekintetből mondom, hogy a nemzet annak fogja nyújtani a pálmát, aki rendszeres eljárással... megjavítja a tudás legfőbb szerszámát, a nyelvet”

(Herman Ottó: A magyar tudományos nomenklatúra)

Herman Ottó halála, emlékezete

Jellemző antonomáziái (névhelyettesítői, amelyek állandó „jelzőivé” váltak, vö. Kemény 2014: 257): „az utolsó magyar polihisztor, a XIX. század „legnagyobb polihisztorainak egyike”, a magyar néprajz „atyamestere”, „alapvető mestere”, „a magyar néprajzi tudomány, állattan és politikai élet kitűnősége” (vö. Hála 2015: 3). Hozzátehetjük: a magyar nyelvtudománynak is megkerülhetetlen egyénisége: nem teoretikus nyelvész, de gondolatai, hipotézisei, gyűjtőmunkája termékeny hatással volt kora nyelvtudományára, és ösztönző erejű lehet a mai antropológiai, kulturális stb. nyelvészet számára is. Azért is nevezhetjük polihisztornak, mert példamutató lelkesedéssel kapcsolta össze a természettudományt és a társadalomtudományt, és mindemellett elkötelezett közéleti-közművelődési tevékenységet is folytatott.

Herman Ottó halálának 100. évfordulóját emlékévvé nyilvánították. 2014-ben sorra rendezték a Herman Ottó-megemlékezéseket, amelyek átnyúltak a 2015. esztendőbe is, akkor pedig születésének 180. évfordulójára emlékezhetünk. A megemlékezéseknek a magyar nyelvtudomány szempontjából is van jelentősége. Főként azért, mert Herman Ottó nyelvészeti munkásságát alaposan még nem tekintettük át. De azért is, mert a Magyar Nyelvőr mostani szerkesztősége (az ELTE Múzeum körüti épülete) mellett történt végzetes balesete. 1914. december 15-én a Múzeum körút és Kossuth Lajos utca sarkán egy teherkocsi elütötte. Lambrecht Kálmán (1933: 252) így idézi fel a tragikus eseményt:

„1914 tele volt a végzetes karácsony. A Kárpátokban Bruszilov kozákjai álltak, idehaza pánik és csüggedés – amikor – havas, csúf, téli szürkületben a Múzeum-körúton elüti egy ostoba társzekér. A nyolcvan év terhét hordozó egyik lábszár eltörik. A beteget beviszik a Rókusba. Szanatóriumba nem megy, tiltja demokrata szerénysége.

A csont még összeforr, a tüdő azonban nem bírja a fekvést. Az orvosok hazatanácsolják. Elviszik Krisztina-körüti lakására. Magához kéreti félévszázados igaz barátját: Szily Kálmánt. Végrendelkezik.

Másnap, 1914. december 27-én reggel meg akar még fürödni a napsugarak tiszta fényében. Az ablakhoz tolják. És néhány perc múlva már csak néma ajkait cirógatják a mosolygó sugarak. Lengő szögbarna haja, fehér szakállá megdicsőül az éltető Nap sugarainak glóriás koszorújában.

És a megpróbáltatások esztendejének utolsóelőtti napján koszorúerdő borít egy sirt a Kerepesi-temetőben, amely magába zárja Herman Ottóból mindazt, ami halandó volt.”

Hála József (2015: 4–5) kiegészíti Lambrecht írói beszámolóját, mert talált egy érdekes forrást, Somogyváry Gyula emlékezését, aki csaknem egy hasonló (akkor szerencsés kimenetelű) baleset kapcsán ismerkedett meg Herman Ottóval:

„Rövidnadrágos kislány voltam, amikor a sors páratlan kegyelme összesodort áldott-emplékű Herman Ottóval.

Akkor volt ez, az 1910-es évek körül, amikor Herman Ottó a József-körúton tanyázott az Ornithológiai Központtal.

Mi ugyanakkor két házzal feljebb laktunk.

Megismerkedésünkig is gyakran láttam a cilinderes, fehérsörényű, nagyszakállú öregurat. Ott sétálgatott a körúton talán minden alkonyatkor, a Baross-utcától az Üllői-útig, meg vissza.

Történt egy tavaszi napon, hogy én a körút túlsó oldaláról vágtam át a Csepreghy-utca felé. Betűfaló kamasz lévén, az utcán is olvasva jártam. Szerencsésen át is értem a Csepreghy-utca sarkára, s hajszálnyira zúgott el mögöttem a villamos.

Abban a pillanatban vállonragadott valaki s rámreccsent egy jellegzetes nazális hang:

– Megörült, öcsém, megörült?

Fölnéztem.

A szakállas bácsi állott előttem s ingerülten mutogatott tovarobogó kocsira.

– Majdnem eltaposta az a kocs. Hogy lehet olvasva átmenni az úttesten?

Hebegtem valamit.

Az öregúr lehiggadt, s gyors mozdulattal kifordította kezemből a könyvet. Ha jól emlékezem, Flammarion Uránia-ja volt.

Megnézte a címet s visszaadta a könyvet.

Még mindig mérges volt, de már megenyhülten mondotta:

– Vigyázni kell az utcán. Vigyázni kell!”

Herman Ottót kivételes tisztelet övezi gyermekkori lakóhelyén, Miskolcon (Diósgyőrben), de életének más helyszínein is. Lambrecht Kálmán (1933) líraian, Varga Domokos (1967, 2014) az ifjúságnak szólóan nemzetnevelő szándékkal anekdotikusan írta meg életrajzát. Tudományos munkásságnak bemutatása folyamatos (pl. Kósa–Keve–Farkas 1971; Kósa 1980), gyűjtőnaplójának, cikkeinek, leveleinek válogatása is megjelent (Erdődy 1980, 1983). Számos iskola, közintézmény (Miskolcon múzeum) viseli nevét. Összeállították bibliográfiáját (Bokrosné–Szabóné 2003), amely azóta folyamatosan gyarapodik. Tájékoztató (felfedezettő) füzet készült róla iskolásoknak, tanáraiknak (Vásárhelyi–Treiber 2006, 2014). 2015-ben megalakult a Herman Ottó Intézet.

Herman Ottó a valóságban „nehéz”, külön ember volt, ám ránk maradt tevékenységének eredményét tekintve ma már mondhatjuk: megbecsülni, szeretni való ember, akinek időszerű üzeneteket hordoz munkássága: az autodidakta, élethosszig való tanulás, munkálkodás, a természet- és társadalomtudományok összekapcsolása; a szintézisre törekvés. Következetes hazafias elkötelezettsége mellett úttörő és példamutató ökológiai munkássága: „egyik első környezetvédő természettudósunk volt” (Kósa 1980: 11). Összetett, sokarcú és talán éppen ezért nagyon megérthető személyiség. Különösége ellenére kortársai tisztelték sokoldalúságát, közben kíméletlen tudományos viták kereszttüzébe is került. Nagyoathalló, később csaknem siket volta miatt olykor magának való, ám heves vérmérséklettel megáldott vitapartner és közéleti szereplő. Ezt így foglalja össze Kósa László (1980: 8): „bő másfél évtizeden át volt országgyűlési képviselő, legtöbbször a dualizmus parlamentarizmusát támadta. Beszédének mérges nyilai minden alkalommal célozták a kormánypárti korrupciót, amely – ez kedvelt, gyakran megismételt vádpontja volt – lezüllesztette a közéleti erkölcsöt. Beszélt a főrendiház ellen, a hitbizományok eltörléséért, a törvényhatóságok autonómiájáért. Szóvá tette a kivándorlás ügyét, a szapora gyermekhalandóságot, gyakran föl szólalt közegészségügyi kérdésekben. A tiszaezslári per idején a sajtóban hallatta hangját az antiszemitizmus ellen.”

Herman Ottó rokonszenves múltkutató, múltrekonstruáló buzgalmában, a legrokonszenvebb talán mint pókász, madarász, bőregerész (bőrröptű-kutató) és nemcsak mint természetbúvár, hanem mint ember, aki az állatvilágot nem fölülről és kívülről, hanem belülről szemléli. A pókász Herman Ottóról szóló előadásban hallottam: Herman Ottó az állatok viselkedésének kutatásában a korábbi emberközpontú (antropomorf) szemléletet állatközpontúvá (zoomorf) alakította.¹

¹ Szinetár Csaba (Szombathely) egyik előadásában hangzott el a vélemény, sok más, a nyelvész Herman Ottót jellemző utalás mellett.

Herman Ottó számos tevékenységi területe (polihisztor!) mellett (autodidakta) nyelvész is volt. A nyelvészetben elméleti munkásságot nem folytatott, ám óriási mennyiségű nyelvi anyagot gyűjtött, mentett meg az enyészettől, törekedett a népi kifejezések közkinccsé tételére, választékos „ismeretterjesztő műfajt” kívánt meghonosítani. „Ő, aki iskolában tanult meg magyarul, nemegyszer beszélt a magyar nyelvről mint anyanyelvéről” (Kósa 1980: 21). Egyfajta „nyelvművelő” tevékenységet is folytatott, amennyiben a nyelvújítás pozitív módszerével a népnyelvből kívánta a köz- és szaknyelvet gazdagítani, és folyamatosan ügyelt a „nyelv tisztaságára”.

Tudós és közéleti ember

Herman Ottó tevékenységében tehát összekapcsolta a tudományt és a közéletet. A közélet, a politika eredeti és alapvető feladata egy adott közösség ügyeinek intézése és az adott közösség életének jobbítása. És ugyanez a feladata eredendően a tudománynak is. A 19. századi felfogás szerint a tudomány, a tudás jobbra teheti az ember életét és talán magát az embert is. Gyakorlatilag ennek a jegyében tudott sikeres lenni a magyar nyelvújítás legnagyobb mozgalma: a Bessenyei György elindította és Kazinczy Ferenc okos irányításával sikerre vitt nyelvújítás. A mozgalom legnagyobb eredményeit a 19. század első évtizedeiben mutatta fel, de hatásából még sok minden érvényesült a 19. század második felében is. Herman Ottó a nyelvújítás klasszikus időszakának lezárulta után érkezett. A korszak azonban még a reformkor és benne a nyelvújítás eszméinek áramlatait közvetítette számára. Ezek az alapeszmék pedig a következők: a racionalizmus, a romantika, illetve ezekből kifejlődően a 19. század második felének pozitívizmusa. Polihisztorságának ez az alapja, amelyet később az evolucionizmus és az antropológia hatotta át. Szellemi függetlenségét, gondolkodási szabadságát, szabad akaratát, öntörvényűségét a maga által megteremtett anyagi biztonságnak köszönheti. „A különbség mind a tudományban, mind a közéletben szigorú következetességgel és etikus magatartással párosult, aminek egyik fontos feltétele volt, hogy életének nagyobbik felében független értelmiségi tudott maradni. Független volt politikai nézeteiben, élvezte a tudományos témaválasztás szabadságát, s mindezt anyagi függetlenséggel alapozhatta meg. A magafajta vagyontalan polgárok közül kevesen tudtak hasonló életet teremteni, neki is csak szerény és takarékos életvitellel vált lehetségessé. Nem félt a nélkülözésektől. Ifjúkora viszontagságainak legyőzése magabizóvá tette. Amint módja nyílt rá, képviselői fizetésből és publicisztikából tartotta fenn magát” (Kósa 1980: 19). Az anyagi függetlenség a kutatás- és a vélemény szabadság egyik alappillére.

Herman Ottó eszmei törekvése és módszere: a világ megfejthető, a tényeket tisztelni kell, a múlt kinyomozható. Ebből magyarázható nyelvészeti beállítódása, munkássága is: gyűjtjük a nyelvi tényeket (ameddig lehet), a nyelvi tények vallanak, múltrekonstrukcióra alkalmasak, valamint: a nyelvi kultúra, a nyelv állapota fejleszthető; az embernek közösségével szemben feladatai, kötelességei vannak; az embernek küldetése van.

Természettudós, néprajzkutató és...

Herman Ottó romantikus, racionalista és pozitívista beállítódását jól mutatja, hogy „vállalni merete” a polihisztorságot. Számára, mint korának legtöbb tudósa számára még föl sem vetődik a tudományok határainak az átjárhatatlansága. Ebben rokon lélek Szily Kálmánnal, akivel csaknem egy időszakban élt (és jó barátságban is voltak). Herman Ottó 1835-ben született, Szily Kálmán 1838-ban. Herman Ottó 1914-ben halt meg, Szily 1924-ben. Herman Ottó természettudós volt és néprajzkutató, valamint talán – akkori értelemben – nyelvész is. Szily Kálmán is természettudós volt és nyelvész (talán mai értelemben is). Herman Ottót áthatották a nyelvújítás eszméi, bekapcsolódott a késői nyelvújítás, egészen pontosan a „műnyelv-újítás” áramába, Szily Kálmán alakítója és mozgatója is volt az eseménynek. Herman Ottó is fontosnak tartotta a tudomány eredményeinek terjesztését, a közművelődést, Szily Kálmán is (vö. Balázs 2001). Szily Kálmánt nem lehet kihagyni a magyar nyelvtudomány történetéből, mert természettudós létére azért mégiscsak a Magyar Nyelvtudományi Társaság (1904), valamint a Magyar Nyelv című folyóirat megalapítója (1905) és ez utóbbi

első szerkesztője is volt (1905–1924). Valamint neki köszönhetjük A magyar nyelvújítás szótárának megszületését is (1902, 1908). Herman Ottó esetében hasznos tanulmányokról, felismerésekről, nyelvi területek úttörő fölfedezéséről, nyelvújító tevékenységről adhatunk számot. De ne feledjük, hogy ő is részt vett a Magyar Nyelvtudományi Társaság megalapításában, például azzal, hogy a K. M. Természettudományi Társulat alapszabályát elhozta, és annak mintájára írták meg a nyelvészek a maguk alapszabályát. Szathmári István (2015: 26–7, 46) is megemlíti Herman Ottó szerepét a Magyar Nyelvtudományi Társaság megalakulásában: 1904. október 22-én a tisztválasztó közgyűlésen Herman Ottó mint korelnök bemutatta a társaság alapszabályát, és a választmány, később a népnyelvi bizottság tagja lett.

Herman Ottó nyelvészete

Herman Ottó nyelvészeti munkásságát – egy korábbi előadáson alapuló tanulmányon (Balázs 2006) kívül – teljességében még nem tekintettük át. Mielőtt Herman Ottó nyelvészeti munkásságát számba vennék, határozzuk meg, honnan, milyen hatásokból eredeztethető nyelvészeti szemlélete? Nem végzett nyelvészeti stúdiumokat (mást sem). Férfikoráig körülményei miatt alig tanulhatott, később autodidakta módon pótolta az ismereteket. Írásaiból kitűnik, hogy rendszeres nyelvészeti ismeretanyaggal nem rendelkezett. Művelt, tájékozott és az anyanyelvéért elkötelezett ember volt. Ez nem kevés. Tudjuk, hogy kapcsolatban volt kora sok jeles tudósával, köztük jeles nyelvészekkel. Olvasta a Magyar Nyelvőr, a korban a nyelv legfrissebb jelenségeire legjobban reagáló folyóiratot. A Magyar Nyelvőrben 1884–1908-ig 21 közleménye jelent meg; a Magyar Nyelvben 1905 és 1911 között 14.

Életrajzából tudjuk, hogy az Erdélyi Múzeum Egylet kolozsvári múzeumában mint konzervátor (preparátor) dolgozott Brassai Sámuel igazgatósága alatt. Bár baráti vagy tudományos kapcsolat nem szövődött közöttük, azt azonban meg kell jegyezni, hogy Brassai Sámuel ugyancsak a kor neves polihisztorja volt, akinek a magyar mondattal kapcsolatos kutatásai („ígeközpontúság”) még a mai legmodernebb nyelvészeti kutatások számára is példaértékűek. Az ő beosztottja volt Herman Ottó.

Szily Kálmánnal való kapcsolatához annyit kell hozzátenni, hogy Szily írt előszót a pókfaunáról szóló könyvéhez. Szily nem említi Herman Ottó munkásságát az 1902-ben megjelent A magyar nyelvújítás szótára című összefoglaló munkájában. Ennek okát abban látom, hogy Szily elsősorban a köznyelvre összpontosított, Herman Ottó nyelvújító tevékenysége pedig inkább a szaknyelvekre terjedt ki. Ugyancsak nem található utalás Herman Ottó tevékenységére a korszak szaknyelveit („műnyelveit”) összefoglaló Freckay János-féle Mesterségek szótárában (1912). Ez pedig azért lehetséges, mert Freckay a klasszikus ipari mesterségeket vette számba (az ácsból a zongorakészítőig), míg Herman Ottó nyelvi bűvárlatai és újításai az „ősfoglalkozások”,² illetve a természettudományos műnyelvek (pókászat, bőregerészet, madarászat, halászat) szóanyagára terjedt ki.

Herman Ottó idegen nyelvű levelezéséből tudjuk, hogy kapcsolatban állt a genfi Saussure-rel (Varga 2014: 129), tartotta a kapcsolatot a finnugor nyelvészet nagy alakjával, Setälével is (Kósa 1980: 15). Nyelvi törekvéseit regényszerűen így mutatja be Varga Domokos (2014: 99):

„Diósgyőri gyerekkorából hozta még magával a magyar népi nyelv ízeit szájában, s azt a nagy élményt, hogy az ő számára ez volt a felszabadult vidámság, a játékok és a kalandok nyelve – szemben az otthoni szigorúság sótlan német szavaival. Petőfi pedig arra eszméltette rá, hogy ez a népi nyelv betörhet az irodalomba is, vesztére minden vérszegény, hazug finomkodásnak, csináltságának, nyakatekertségnek.

Ha pedig betörhet az irodalomba – tette hozzá –, akkor betörhet a tudományba is. Annak se kell az addigi nyekergő nyelven beszélnie, amelyet még a beavatottak is alig értenek, hát még a laikusok. Olyan nyelven, amelyben hemzsegnek a németből szó szerint fordított, nagyképű szakkifejezések, s nemkülönben azoknak a nyelvújítóknak a suta csinálmányai,

² Magát az „ősfoglalkozás” szót is Herman Ottó alkotta meg.

akik a szobájukban kotelva költik az új szavakat ahelyett, hogy bátran és bőven éljenek a nép nyelvének rejtett kincseivel.”

Herman Ottó nyelvészeti munkásságát mai terminológiával leginkább antropológiai nyelvészeti (európai terminológiával: etnolingvisztikai) természetűnek tarthatjuk (például páratlan terjedelmű és értékű terepmunkája miatt), de nyelvújítói munkássága révén nyelvművelésnek (nyelvi közművelődésnek) is, valamint egyes tanulmányai, megfigyelései kapcsán szemiotikai jellegűnek is. Munkásságát ebben a sorrendben mutatom be.

Az antropológus nyelvész, az etnolingvista

„Szinte páratlan a magyar tudománytörténetben az a sorozat, amely Herman Ottó tudományos szervező és -teremtő tevékenységének eredménye” – írja Kósa László (1980: 10–1). Útja a természettudományos megfigyelésektől, leírásoktól halad a társadalom kutatása és jobbítása felé.

Számos témát úttörő jelleggel fedezett fel: Erdély bőr- és egyenesröptűi (Kolozsvár, 1871), Magyarország pók-faunája I–III. (1876–1879), A magyar halászat könyve. I–II. (Budapest, 1887), Az ősfoglalkozások. Halászat és pásztorélet (Budapest, 1898), A madarak hasznáról és káráról (Budapest, 1901), A magyar pásztorok nyelvkinccse (Budapest, 1914), Arany, Tompa, Petőfi, és a népköltés madárvilága (Budapest, 1892–1914). E nagyszabású művek avatják Hermant a hazai ornitológiai, arachnológiai (pókszaktani), halászati, tárgyi néprajzi, ősrégészeti, ökológiai, antropológiai (fizikai és nyelvészeti antropológiai és meglátásom szerint: szemiotikai) stb. kutatások többnyire első és megkerülhetetlen alakjává.

Úttörő jellegű és sok tekintetben a modern etológia felé közelítő a hazai pókfauna leírása, de naplójából tudjuk, hogy a hangyák szervezett társadalmát is megfigyelte, sőt meglepő hipotézist állított fel: „ezeknek hátha az agya se kevésbé fejlett – testükhöz képest –, mint az embereké? Hátha csak mi hisszük, hogy ezek afféle primitív kis férgek, csupán mert nem halljuk, nem értjük a nyelvüket?” (Varga 2014: 54). A lehetőséget Várkonyi Nándor (2009: 50–70) is fölveti, meglehetősen reflektálatlan életművében.

Herman Ottónak a néprajzhoz a nyelvészetten át vezetett az útja: „Nagyra becsült madarász elődje, Petényi János Salamon hagyatékában talált ’népies’ halnevek azonosítása során Siófokon ragadták meg figyelmemt a változatos halszerszámok...” (Kósa 1980: 12). A nyelvészetet nem szűk értelemben tekintette, nem úgynevezett belső nyelvészetnek, hanem a múlttal, a kultúrával és a néppel való kapcsolatában, vagyis (a Saussure terminológiájából származó) úgynevezett. külső nyelvészetnek. Másként: metalingvisztika vagy: interdiszciplináris megközelítésmód a megnevezése. Nyelv és kultúra kapcsolatába beletartozik a szemiotika, részben a kommunikációelmélet, az antropológiai nyelvészet. Herman Ottónál egyértelműen fölfedezhető a nyelvi tények közösségi, társadalmi, kulturális, ma úgy is mondhatnánk, hogy „környezeti” vizsgálata.

Lássunk néhány példát az antropológus nyelvész, Herman Ottó kutatásaira. Ilyen irányú érdeklődését mutatja a káromkodásokról vagy éppen a harangok szaváról szóló leírása. Mai szemmel talán nem is tűnik különlegesnek, hogy a káromkodás (Herman Ottónál: káromlás) fölkelte egy tudós figyelmét. Az effajta jelenségek vizsgálata sokáig (sokszor máig) nem jutott el a tudományos vizsgálódásig. Herman Ottó a káromlás témáját néhány sorban tárgyalja, de ez is figyelmet érdemel. Megerősíti a káromkodásokkal kapcsolatos közhiedelmeket: „amiben különösen a XIX. század első felében valóságos ’virtuozitást’ fejtett ki a kanász és csürhész népség és különösképpen az úrkocsis társadalom” (Herman, 1914–1916: 33), de interkulturális megjegyzést is tesz: „És ha a tót száz, sőt ezer istent – sto, tistic bohó – kavart fel, a magyar a hetvenhetedik és jelzős nagyapjával érte be” (1916: 33–4). Értelemszerűen fölveti a káromkodásokkal kapcsolatban a népnevelés kérdését.

Antropológiai nyelvészeti jellegűek Herman Ottónak a hangutánzásra vonatkozó nyelvi megfigyelései. A magyar kutatók fontos észrevétele, hogy a magyar nyelv, különösen a népnyelv igen gazdag hangutánzó szavakban, kifejezésekben. A hangutánzó kifejezések közé sorolhatjuk a természet, a világ hangjaira „kitalált” népi szövegeket. Ilyenek például az állatok hangját vagy például a harangok, mozdonyok stb. hangját utánzó szövegek. Hagyományosan (antropomorfizálva) ezt

a madarak, békák, harangok „szavának” nevezik. Herman Ottó külön könyvben is beszámol a madárvilág magyar nyelvéről, benne természetesen a „madár szavának”, hangjának leírásával (Herman 1908, illetve az ennek az alapján szerkesztett újabb munka: Herman 1983: 100–1): „A madár *szól*, van *szava*, *szólása*, *megszólal*, de *el is némul* vagy *megnémul*. Van *dala*, amelyet *dalol*, s ekkor *dalosmadár*, van *éneke*, melyet *énekel*, akkor *énekes madár*, van *beszéd* és *sokszavú* madár...” Az igen érdekes etnolingvisztikai jelenséget a néprajzkutatók előszeretettel kutatták, például hangutánzó mondatnak is nevezték, utolsó munkájában Rácz Endre a belehallás jelenségébe sorolta (Rácz 1992: 3).

Herman Ottó etnolingvisztikai kutatásaiban mindig megfigyelhető az interkulturális szempont, vagyis a más, kapcsolódó népek, nyelvek adatainak számbavétele. Ez megfigyelhető volt már az előző példával, de ugyanúgy történik a békák szavának leírásában (amelyet a Természettudományi Füzetekben adott közre):

„Német békák:

I. Kum, kom – kum – kom.

II. Wart – wart – wart!

Tót béka:

Co ze je tot, co ze je toto? (Kb. valaki jön...; Várj...; Ki lehet az...?)

Magyar béka:

Adta terremtette, adta terremtette!

A német és a tót béka erre a szóra ijedtében elbúvik” (Herman 1980: 423).

Herman Ottó aprólékos megfigyelést végzett és összehasonlító hangtani magyarázatot adott: „A hangfestés [valójában hangutánzás, hangutánzó mondat, B. G.] oly éles és jellemző, hogy a Bombinator – Szent János béka –, a Bufo – varangy –, és a Rana – kecskebéka – hangja tisztán fölismerhető; az utóbbinak az ’adta terremtettéjére’ bújnak el a német és a tót békák, így tisztára kiszül a magyarság hegemoniája...; és semmi kétség, hogy ez a nevezetes népetimologia a magyarságtól ered. – De maga a hangesés vagy lejtés is magyar eredetre vall; ez határozottan a magyar fülhöz van alkalmazva” (Herman 1980: 424).

Mint látható, Herman Ottó a nyelvi adatot mindenekelőtt tisztelte. Mindent aprólékosan lejegyzett, összegyűjtött. (Rajzokkal illusztrált gyűjtőnaplójából megjelentettek részleteket: Erdődy 1983). Gyermekkora óta járta a természetet, s az addig is sokak számára látható, de észre nem vett jelenségeket tárt fel, írt le. Nemcsak szavakat, terminusokat, hanem szólásokat, sőt teljes beszéd-megnyilvánulásokat (frazeológiai elemeket) is.

„A szegedi tanyán.

– Hát hogy vannak, mint vannak?

– Nagy bajba vagyunk, már azt sem tudjuk, mikor virrad!

(Ennek az az értelme, hogy akkor az ínség, hogy már a kakast is megették! H. O.)

– Hát nem tart órát – Szabó bácsi?

– Nem én.

– Hát hogyan igazodik éjjel?

– A csöplédjaim után. Östve búzölnek, éjfél tájban hangosan finganak, röggelfelé mög szarni mönnek” (Erdődy 1983: 44).

Adatait magyarázta, és elemzésnek, kritikának vetette alá. Tehát a nyelvi adatokat nem valami „univerzális” mindenhol érvényes adatnak tekintette, hanem a nyelvi adat és terület problematikáját is figyelembe vette. A halászat szókincsének vizsgálatában például következetesen érvényesítette az egyes szóképzési elemek történeti és táji rétegződését. A népies terminológia legfontosabb tanulságait így látja: „A rendszeres gyűjtés még másra is tanít, arra, hogy a nép a közös kirívó jegyű fajokat sokszorosan összetéveszti [...] A tanulság igen világos; a nép ugyanazt az állatot egyfelől egy tölnevezésnek sokszoros változatával, másfelől olyan nevekkal illeti, amelyek teljesen önállók...” (Erdődy 1980: 250).

Alapos és aprólékos gyűjtőmunkáját az egyik legnagyobb szabású művével, lényegében tematikus szótárával, A magyar pásztorok nyelvkincse cíművel (Herman 1914–1916) világítjuk meg.

A kötet nagyobbik részét kitevő Szószedet tematikus rendben tartalmazza egy adott téma (pásztor-szervezet, jószág, ló, szarvasmarha, juh, kecske, disznó, szamár, kutya, puli, macska stb.) szóképzését. Például több száz lószinnevet sorol föl (ilyeneket, mint: *acélszürke, almapej, almásderes, babos ló, borzderes, csillagos, egérszörű, gesztenyepéj, kékpej, kese, nyári fekete, pettyes, sárcaorrú ~ szárcsaorrú, setétsárga, szögsárga, vasderes* stb.), amely listát azóta is igen sokan hozzák példaként vagy a magyar nyelv páratlanságára, igazolandó a nyelvi relativizmust (Sapir–Whorf-hipotézis). Éppen A magyar pásztorok nyelvkincese című munkájában találhatunk olyan gyűjtési témákat, mint az állatok neve, hangadása, az állatok irányítása szavakkal (terelőszók). Sok területen Herman Ottónak köszönhetjük az első leírást. Azóta a névtani, nyelvjárási (csoportnyelvi) kutatások további nagyon gazdag anyagot tártak fel, de Herman Ottó kezdeményezése elvitatathatlan.

Nyelvművelő, nyelvújító

Herman Ottó nyelvészeti jellegű tevékenységei közül kiemelkedik az „ősfoglalkozások” nyelvének kutatása, valamint ebből kifolyólag a különböző természettudományos (természettrajzi) szakterületek szaknyelvének (terminológiájának) és szűkebb, belső, tudományos nomenklatúrájának a megteremtése iránti (nyelvújító) buzgalom. Tehát amellet, hogy a halászat, a pásztorkodás népi terminológiájának első tudatos leírója; az általa vizsgált természettrajzi területek, a pókászat, a bőregerészet, a madarászat vizsgálója, leírásaiban programszerűen törekedett a népi terminológiából tudományos terminológia (szaknyelv) megteremtésére. A műnyelv kérdései című tanulmányában óv a „természettrajzi neológok” túlzásaitól: „Fő elv gyanánt előttünk csak ez állhat: amit írunk, azt érthesse meg nemcsak a szó szoros értelmében vett szakember, hanem minden művelt magyar ember is; alkotásaink, amelyeket a nyelv terén tennünk kell, aminthogy kell is, ne vétsenek a nyelv szabályai, szelleme ellen, ne sértsék az ép nyelvérzékét” (Erdődy 1980: 90). A másik alapállás: „a műkifejezések vagy szavak (termini technici) magyarítása kívánatos, a nevéké – tehát a nomenklatúráé – nem kívánatos” (Erdődy 1980: 93). Az is máig ható javaslat, hogy a szakterületek képviselőinek a nyelvészekkel együtt kell munkálkodniuk: „ahol a szakemberek szókézslete már kifogyott; ott a nyelvész még mindig győzte; s ha a viszonyt, amelyre a műkifejezés kellett, jól, akár rajzban is megmagyarázták a nyelvésznek, ez mindig tudott alkotni” (Erdődy 1980: 95). A terminológiai munkában ma is együtt kell dolgoznia az adott szaktudomány képviselőjének a nyelvészsel.

Herman Ottó a nyelvfejlesztő, nyelvújító törekvéseknek (szaknyelvek magyarítása, terminológiai egységesítés) tudatában volt, nemcsak lelkes pártolója, de cselekvő egyénisége is, ezért nevezhetjük nyelvújítónak is. Szaknyelvújítói tevékenysége nincs teljességgel föltárva, de az egyes szakterületek képviselői úgy tartják, hogy Herman Ottó magyarításai máig frissek, élvezetesek (ha nem is mindig használatosak), ellentétben a korszak sokszor valóban papírízű és erőszakos magyarítóival.

Varga Domokos (2014: 140–1) „regényes” leírása így mutatja be Herman Ottó szaknyelvújító tevékenységét:

„A magyar tudomány a saját nyelvének foglya volt akkoriban. (Egyik-másik ága még ma is az.) A szépprózában Petőfi, Jókai már polgárjogot szerzett az élőbeszéd szókincsének, fordulatainak, tagolásának, lüktetésének, de a magyar tudományos prózának még nem volt Petőfi-je, se Jókaija. Még Kemény Zsigmondja se.

Herman Ottó vállalkozott erre a szerepre, hogy a tudománynak legalább egy szűkebb területén megteremtse a valóban magyar szaknyelvet, ahelyett, hogy szolgai módon lemásolná a német frazeológiát, vagy csöstül gyártaná a tudományos tolvajnyelv lombikszagú műszavait. [...] (A) magyar népi nyelvhez fordult segítségért. Pókokról lévén szó, mindenekelőtt a takácsmestereket faggatta ki, s a tőlük ellesett szavakat, kifejezéseket alkalmazta a maga munkájában. Így lett az ő pókjainak sámjakarma, bordáskarma, fogassertéje, fonalszűrője, csévéje, fonója. De egyéb testrészeinek is ilyen neveket adott: rágó, barázda, csipő, tompor, térd, szár, talpecset; nekik maguknak meg ilyeneket: nádipók, búvárpók, kalózpók, marópók, csőszövőpók, vitorlapók, zugpók és így tovább” (Varga 2014: 140–1).

Szinetár Csaba zoológus (és „pókász”) nagyra értékeli Herman Ottó „pókászati” és egyben „nyelvészeti” tevékenységét. A Magyarország pók-faunája (I. kötet, 1876) kapcsán felhívja a figyelmet arra, hogy a „monográfia önmagában is alkalmas lehet arra – sőt meg is érdemelne egy alaposabb nyelvészeti kutatást –, hogy [...] az úttörő jellegű fogalom- és névalkotás folyamatát és eredményét vizsgáljuk. Zoológusként mindig nagyon hálás vagyok azoknak, akik egy új fogalom bevezetőjeként, illetve névadóként olyan, a magyar szókincset is gazdagító szavakat alkalmaznak, melyek informatívak, önmagukban is beszédesek. Ahogyan egy műfordító sem képes hiteles fordításra a vers vagy egyéb írásmű értő átélése nélkül, úgy egy zoológus sem tud az állat megfelelő ismerete nélkül ’igazán jó’ nevet adni” (Szinetár 2015: 161). Szinetár Csaba két, Herman Ottó által adott póknévvel illusztrálja mondanivalóját:

„*Lycosa prativaga* – Rétjáró farkaspók (pratum = rét, vage = kóborolva, a tartózkodásról). A farkaspókokra jellemző zsákmányszerző viselkedést, a fogóháló nélküli vadászatot, cserkelést, lesben várakozást remekül ragadja meg a »járó« szó. A hazajáró, ágyrajáró, alvajáró, terepjáró stb. közhasznú szavaink analóg »csengése« teszi érzékletessé magát a közhasznú fajnevet.

Epeira (*Araneus*) alsine – Hűsölő keresztspók (alsus = frissítő, hűsítő; alkalmasint a tartózkodásra vonatkozik). A pók ismerete nélkül nem érthetjük a név okát. E lenyűgözően szép, narancsvörös színű és fénylő testű pókra akkor talál rá a »lápértjáró« pókász, ha egy, a gyepszintben kifeszített kerekhálóban lefelé néző és tölcsérré formált, száraz falevélre lesz figyelmes. Ha hajtja a Herman Ottó-i kíváncsiság, akkor bepillant a napernyőként szolgáló levél alá, és megtalálja az impozáns pókot” (Szinetár 2015: 161).

Herman Ottó a magyar tudományos szaknyelv megalapításában – a halak körül folytatott vizsgálódásának terminológiai eredményeként – a következő általánosítható tapasztalatokat fogalmazza meg (Erdődy 1980: 249–50):

1. a szerzőknek a népies elnevezésekre vonatkozó adataik csak relatív értékűek, mert rendszer csak lokális természetűek, sokszor találmokra alkalmaztatnak;
2. a nép elnevezései is ingadozók; elváltozásuk széles határok között mozog;
3. a tisztázást csak a rendszeres gyűjtés, a gondos összeállítás és az összehasonlítás teszi lehetővé.

Azaz nem elég a még legpontosabb helyi gyűjtés (lásd 4.3. pont), az adatokat kritikának kell alávetni, meg kell vizsgálni a pontos denotációját (jelentésének kiterjedését), lokális elterjedését stb.

Herman Ottó a halnevek világából hozza példáját. A halászati írók a *görgécse* és a *durba* halat külön halfajként kezelik. A két népies elnevezés azonban egy harmadik halfajé: *borholy*, *disznóhal*, *dörgecs*, *dörgécse*, *dörgicse*, *dörgöcse*, *dörgöce*, *durbancs*, *durbincs*, *durda*, *dürgencs*, *görgécse*, *görgicse*, *görgölcse*, *lezsére*, *maca*, *paptetű*, *pikó*, *tövishal*, *varsinta*, *vízidarázs* (Erdődy 1980: 250).

A terminológiáról szóló tanulmányának végén a következő biztatást adja: „Mívelődési viszonyainkra való tekintetből mondom, hogy a nemzet annak fogja nyújtani a pálmát, aki rendszeres eljárással – de rendszerrel ám! – megjavítja a tudás legfőbb szerszámát, a nyelvet” (Erdődy 1980: 251).

Herman Ottó tudományos munkássága mindig szorosan összekapcsolódott egyfajta népnevelői, köznevelői magatartásformával. Lényegében ez volt a hajtóereje a nyelvújításnak is. Szinte minden írásában találhatunk nagyon szép gondolatokat a nyelvújítás, a magyar nyelven való szólás értékéről, értelméről. Egész életében folyamatosan hajtotta a közösségéért való elkötelezettség.

Munkásságának ezt a területét leginkább nyelvművelőnek tarthatjuk, amely magában foglalja a nyelvújítást és a nyelvvédelmet, és valójában a magyar nyelvi kultúra hagyományainak őrzését, a magyar nyelv tudatos és mértékletes fejlesztését jelenti.

Herman Ottó, aki magyarul csak az iskolában tanult meg, a magyar nyelv cselekvő védelmezőjévé vált. Akárcsak a magyar nyelv kipusztulását hirdető herderi jóslat, amelynek elementáris hatása volt a nyelvújításra és a reformmozgalomra, Herman Ottót is éri ilyen hatás. Mint írja: „akadt egy német testület, mely némely nyelveket – köztük a magyart is – kizárta a tudományban számba vehetők sorából!” Ezek után felsorolja a német testület illetéktelenségét ez ügyben, majd levonja a következte-

tést: „De valamint a svéd svéd marad, és mindenekelőtt nemzetének élve, anyanyelve jogait is szentül őrzi, és így kíván részt venni a tudomány művelésében, úgy talán nekünk is megengedtetik, hogy magyarok maradjunk, s nemzetünknek élve, szintén védjük nyelvünk jogait” (Erdődy 1980: 23 és 24).

Ez akár programnak is tekinthető a tudományos nyelv magyarázása, az ismeretterjesztés mellett, de mint már láttuk, ez Hermannál nem vezethető vissza egyetlen okra. A halászati munkája bevezetőjében például ez a hitvallás fogalmazódik meg: „Nekem a közérthetőség mellett arra kellett törekednem, hogy a nyelv lehetőleg tiszta legyen s a szárazságot elkerüljem, tehát valami ismeretterjesztő műfajt meghonosítani igyekezzem...” (idézi: Kósa 1980: 9).

Stílusának szüntelen alakításáról, tudatosításáról ezt írja a halászati munkája bevezetőjében (idézi Kósa 1980: 9–10): „A szárazságot, mely a munka természetében fekszik, élénkebben lüktető leírásokkal iparkodtam enyhíteni... nem követem azokat, akik nyelv dolgában mindenáron kreatórok, hozzá pedig német szellemben írnak, mert jól tudom, hogy a rossz szót és azt a bizonyos tudálékosságot a magyarság be nem veszi, lévén neki saját nyelve és saját eszejárása; de igenis tanultam a francia íróktól, kik még az exact tudományok terén is a nyelv tisztaságára és szellemre törekednek s ennyiben szépírók is”.

Stílustörekvéseit (*A madarak hasznáról és káráról* című könyve kapcsán) költőien mutatja be Varga Domokos:

„Írni kezdte a könyvet olyan ékes magyar nyelven, hogy már a pusztá olvasása gyönyörűséget szerezzen mindenkinek, aki kezében veszi, legyen bár városi vagy falusi, úr vagy paraszt, öreg vagy gyerek. Olyan magyar nyelven, amelyet lépten-nyomon a nép szólásai fűszereznek (naplóiban egy életen át jegyeztette fel az ilyen szólásokat), nem is csak a jó ízek végett, hanem hogy a sok hasznos tudnivaló könnyebben emészthető legyen” (Varga 2014: 220).

Azon tudósok közé tartozik, akik nemzet és nyelv kapcsolatát egymásra utaltságban látják: „Mindenes lényeges tétel ott áll az egész nemzet használatára, mert az anyanyelv közös kincsé avatja” (Herman 1980: 18). S igaz ez az anyanyelvi szakirodalomra is: „a nemzeti szellemben kezelt eredeti szakirodalom hathatós befolyást fog gyakorolni magára a nemzeti szellemre is” (Herman 1980: 22). Végül pedig ez a népnevelés világos pedagógiai kérdés: „Az anyanyelv ápolása avval a végzetetlen nagy előnnyel jár, hogy az ifjú nemzedékben már korán ébreszti fel a tudományos hajlamot, ezt ápolja, növeli, s a helyes irányban meg is tartja” (Herman 1980: 19).

Bár a címben Herman Ottó nyelvészeti munkásságának bemutatását ígértem, és műveinek áramlatában ezt meg is kíséreltem, de a végén le szeretném szögezni, hogy általában a magyar szakterületi nyelvújítás alapos és kritikus áttekintésével még adósak vagyunk. Nagyon sok szaknyelvi újítási lista kéziratárban pihen, van olyan, amelyet egy évszázada senki meg sem nézett. Herman Ottónak számos cikke, írása van, amelyet ugyancsak át kellene tekinteni nyelvészeti szempontból (vö. Bokrosné Stramszky – Szabóné Lenkefi 2003). Egy ilyen alapos áttekintésnek kellene tipologizálni a szaknyelvújítókat, a szaknyelvújítás módszereit (amelyek némiképpen eltérnek általában a nyelvújítókéttől), meg kellene vizsgálnia, hogy milyen számban alkottak sikeres kifejezéseket stb.

Szemiotikus

Herman Ottónak leginkább az etnolingvisztikai kutatásaihoz sorolhatnánk, de külön is említhetők a jel tudományi (szemiotikai) vizsgálódásai. A jó néprajzkutató és a jó nyelvész számára nemcsak a tárgy, a nyelvi adat, hanem a metakommunikáció is hasznos útbaigazító. Herman Ottónál sok helyen találunk utalást a gesztusokra, sőt önálló gesztusnyelvre, valamint a régi, korlátozottan használt magyar írásrendszerre, a rovásírásra.

A gesztusnyelvre érzékletes utalást tesz *A kéz és a szám az ösfoglalkozások tükrében* című írásában: „Szinte csodálatos a kéz szerepe az emberi szónak beszédformában való színezése érdekében” (Herman 1980: 67). Bemutatja az ökölbe szorított kéz, a parancsoló, a kiutasító kéz, az esküvő kéz gesztusát, valamint a számolás, a számrovás módszereit. Talán az első magyarországi szemiotikai leírásnak tekinthetjük a Tihany „öshalászatáról” szóló írását, amelynek címe: *A „látott hal”* (Herman

1980: 239–47). Ebben bemutatja a Tihany szirtfokáról a halászbokroknek a gardavonulás irányáról jeleket, másoknak tévjeleket adók kiáltásait, mozdulatait (kiabálás, subját botra teszi és fölemeli, előre, jobbra, balra, vesd ki a macskát). Herman Ottót a tihanyi jeladós vadászat az északi tengereken folyó heringhalászatra emlékezteti.

Az elsők között hívja fel a figyelmet a „harangok szavára”, azaz egy hanghatás társadalmi, kulturális és nyelvi következményeire: „A félrevert harang megdöbbenést, riadalmat okoz; de ugyane harang hangjának más a hatása, amidőn délre kondul; más, ha temetésre szól, és ismét más, ha a bevonuló nagyot üdvözlí” (Herman 1980: 419). Ugyanitt „harangszó-magyarzatokat” is közöl.

A szemiotika területéhez sorolható a magyarság nemzetkarakterológiáját megrajzolni kívánó munkája: A magyar nép arca és jelleme. Kósa László (1980: 22) szerint kevésbé sikerült könyv, „sajátos biologizmusának és a nemesi-romantikus eredetű nemzet-karakterológiájának furcsa ötvöződéséből születetett. Azt írta meg, amilyennek ő szerette volna látni a magyarságot, nemes tulajdonságúnak, büszkének, hallgatagnak, kellemes és arányos megjelenésűnek, mely tulajdonságok erősítik, hogy a soknyelvű országban az a legkülönb nemzetiség. Eszmeifuttatása tele van súlyos tévedésekkel, nemcsak olyanokkal, hogy a szemnek és a tekintetnek nagy jelentőséget tulajdonít az antropológiában, hanem a fajta (rassz) és nép (etnikum) fogalmainak teljes összekeverésével is”. Herman Ottó azonban maga is azt írja, hogy leírása „nem bevégzett dolog”, de reméli, hogy „a magyarság nagy és bonyolult problémájának megfejtéséhez új szempontokkal járult” hozzá (Herman 1980: 435). Tény, hogy utóbb a nemzetkarakterológiai vizsgálatok zsákutcaá futottak, és sok esetben vállalhatatlan politikai akaratnak szolgáltattak municiót, de a törekvés, kultúránk és magunk jobb megértése továbbra is előttünk áll, s korszerű módon is végezhető (vö. a Mi a magyar? gondolköre, nemzeti identitás, szimbólumok, metaforák, pl. Kapitány–Kapitány 1999; Kövecses 2015 stb.).

Értékelés

Herman Ottó polihisztori munkásságában sok (nem nyelvészeti értelemben vett) „csodabogár” akad, tömördek a korban gondolt, hangoztatott, mára meghaladott gondolat. A lelkes amatőrök, csodabogarak világából azonban messze kiemeli kritikai és rendszerező képessége. A sok területen tevékenykedő polihisztor nagyon sok nyelvészeti vagy nyelvészeti jellegű kutatásban az első, koránál messzebb, távolabbra látott. Rendkívül gazdag és széleskörű nyelvi anyagát a korabeli tudományosságot sokszor meghaladó módon szemlélte kritikával, vagyis a maga helyén, a maga értékén. Általában szakszerűen adatolt gyűjtései maradandóak, máig alapvető és sokszor első források, hivatkozások.

Herman Ottó nem volt nyelvész. Ám a korabeli nyelvtudomány sokféleségét tekintve Herman Ottó akár nyelvésznek is tekinthető. „Nehéz” embernek tartották, mert független, szókimondó volt. Olyan ember volt, aki valóságos tücsköt és bogarat, börröptűt és pókot, halat és vadat figyelt meg, osztályozott, abban a biztos tudatban, hogy mindezzel a tudománnyal a népet, a „közmívelődést” szolgálja. Ma, amikor már szinte senki nem ejti ki a száján azt a szót, hogy közművelődés, fejet hajthatunk az emléke előtt.

SZAKIRODALOM

- Balázs Géza 2001. Műnyelvi válság egykor és most. *Természettudományi Közlöny* 132/5: 201.
- Balázs Géza 2006. Anyanyelvápolással a közművelődésért. (Herman Ottó nyelvészeti munkássága). In: Hevesi–Viga (szerk.): 2006. 4–13.
- Bokrosné Stramszky Piroska – Szabóné Lenkefi Ildikó 2003. *Herman Ottó. „Az utolsó magyar polihisztor”.* *Bibliográfia*. II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc.
- Erdődy Gábor (válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta) 1980. *Az átalakulások világáról. Válogatás Herman Ottó természettudományos, nyelvészeti és archeológiai írásaiból.* Magvető, Budapest (Magyar Hírmondó).
- Erdődy Gábor (válogatta, sajtó alá rendezte, és az utószót írta) 1983. *A pokol cséplője. Herman Ottó gyűjtőnaplói, vitacikkei, levelei.* Magvető, Budapest.
- Frecskay János 1912. *Mesterségek szótára.* Hornyánszky Viktor, Budapest. (Reprint: Nap Kiadó, 2001.)

- Hála József 2015. „Nagy lélek szállott el közülünk.” Herman Ottó halála és halálának 100. évfordulója. *Honismeret* 2015. február (XLIII/1), 35.
- Herman Ottó 1908. *A madarak hasznáról és káráról*. A m. kir. földművelésügyi miniszter kiadványa 18. Budapest. (Reprint: Állami Könyvterjesztő Vállalat, 1984.)
- Herman Ottó 1914–1916. *A magyar pásztorok nyelvkinccse*. A *K. M. Természettudományi Társulat* (LXXXIX. kötet), Budapest.
- Herman Ottó 1980. *Halászélet, pásztorkodás*. (Válogatta, szerkesztette, a bevezetést és jegyzeteket írta: Kósa László.) Gondolat, Budapest. (A magyar néprajz klasszikusai.)
- Herman Ottó 1983. *Arany, Tompa, Petőfi és a népköltés madárvilága*. (Válogatta, sajtó alá rendezte Schelken Pálma.) Szépirodalmi, Budapest.
- Hevesi Attila – Víga Gyula (szerk.) 2006. *Herman Ottó öröksége*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1999. *Magyarságszimbólumok*. Európai Folklor Központ, Telegi László Alapítvány, Budapest.
- Kemény Gábor 2014. Az antonómázia helye a nyelvi képek családjában. *Magyar Nyelv* 110: 257–65.
- Kósa László – Keve András – Farkas Gyula 1971. *Herman Ottó*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kósa László 1980. Herman Ottó (Bevezetés). In: *Herman* 1980: 5–24.
- Kövecses Zoltán 2015. *A nemzet metaforái*. Előadás a Pesti Bölcsész Akadémián, 2015. október 14.
- Lambrecht Kálmán 1933. *Herman Ottó élete*. Könyvbarátok kis könyve. Magyar Könyvbarátok, Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Rác Endre 1992. *A belehallás jelenségéről*. Akadémiai, Budapest. (Nyelvtudományi Értekezések 134.)
- Szathmári István 2015. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság története (1904–2005)*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Szily Kálmán 1902. *A magyar nyelvújítás szótára*. Hornyánszky Viktor, Budapest. (Reprint: Nap Kiadó, 1999.)
- Varga Domokos 1967/2014. *Herman Ottó*. Nemzeti Környezetügyi Intézet, Budapest.
- Vásárhelyi Tamás (szerk.) 2015. *Herman Ottó, a polihisztor munkássága, hatása*. Konferencia, 2015. február 26–7. Független Pedagógiai Intézet, Budapest.
- Vásárhelyi Tamás – Treiber Zsuzsa 2006/2014. *Nyitott szemmel Herman Ottó útjain*. Felfedező füzet felsőtagozatosoknak és tanáraiknak. Magyar Környezeti Nevelési Egyesület, Budapest.

Balázs Géza

egyetemi tanár

ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék

SUMMARY

Balázs, Géza

The work of Ottó Herman in linguistics

Ottó Herman was a self-taught scientist and scholar of the second half of the 19th century with considerable work in linguistics, too. The influential scholar contributed to the foundation of a number of present-day areas of science/scholarship. His work in linguistics would be classified as “anthropological linguistics” (or “ethnolinguistics”, to use a European term), due, among other things, to his unparalleled fieldwork (unparalleled both in extent and in value); but we can also think of him as a language educator, particularly on account of his contribution to the Language Reform. Furthermore, some of his studies or observations had a distinctly semiotic flavour. This paper discusses and interprets his oeuvre in the above order.

Keywords: Ottó Herman, scientist, ethnographer, ethnolinguist, language reformer, semiotician